

Bulletin of Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine. Economics, 2015; 11 (176): 13-16

JEL D 330; D 720

УДК 330.1

DOI: <http://dx.doi.org/10.17721/1728-2667.2015/176-11/2>

А. Гражевська, асп.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ

СТРУКТУРА ТА ХАРАКТЕРНІ ОЗНАКИ СИСТЕМИ СУЧАСНИХ РЕНТНИХ ВІДНОСИН

Висвітлено характерні ознаки системи сучасних рентних відносин, а саме: складноструктурованість, багаторівневість, залежність від інституційних засад реалізації прав власності на рентні ресурси, стимулюючий вплив на рентоорієнтовану поведінку економічних суб'єктів тощо. Обґрунтовано практичні рекомендації щодо вдосконалення рентної політики в Україні з урахуванням специфіки сучасних рентних відносин.

Ключові слова: *рентні відносини, природна рента, економічна рента, інституційна рента, рентна економіка, рентоорієнтована поведінка.*

Вступ. Ускладнення чинників і механізмів соціально-економічного розвитку, пов'язане з розширенням переліку рентних ресурсів та урізноманітненням рентних доходів актуалізує проблематику структури та специфіки системи сучасних рентних відносин. Дослідження цих проблем має важливе теоретичне та практичне значення для пострадянських країн, інституційне середовище яких знаходиться в стані глибокої якісної трансформації, що супроводжується активізацією рентоорієнтованої поведінки економічних суб'єктів. Формування так званої "рентної економіки" в країнах колишнього соціалістичного табору зумовлює зростання трансакційних витрат легітимації підприємницької діяльності та збільшення обсягів тіньової економіки, що справляє негативний вплив на ефективність і конкурентоспроможність національного виробництва, перешкоджаючи виходу країни на траєкторію постіндустріального інноваційного розвитку.

Важливо взяти до уваги, що посткризова модернізація економіки України неможлива без ефективного державного регулювання процесів привласнення надприбутків. У нашій країні пошук ренти перетворився на домінуючу форму економічної поведінки суб'єктів господарювання, спричинивши збільшення майнового розшарування населення, стрімке збагачення номенклатурно-олігархічних груп та уповільнення економічного зростання. За цих обставин дослідження структурного складу та характерних ознак системи сучасних рентних відносин є необхідною передумовою обґрунтування пріоритетних напрямів вдосконалення рентної політики в Україні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Тривала історична еволюція теорії ренти пов'язана з такими основними етапами: (1) започаткуванням та розвитком теорії ренти представниками класичної політекономії (В.Петті, Ф.Кене, А.Смітом, Д.Рікардо, Т.Мальтусом, Ж.Б.Сеєм, Дж.Ст.Міллем та ін.), які визначили сутність земельної ренти як форми економічної реалізації власності на землю, проаналізували передумови та механізми утворення диференціальної земельної ренти, дослідили динаміку земельної ренти, обґрунтували необхідність її соціалізації за допомогою земельного податку; (2) формуванням марксистської теорії ренти (К.Маркс, Ф.Енгельс та їхні послідовники), у межах якої було доведено до логічної завершеності концепцію земельної ренти, засновану на трудовій теорії вартості, поглиблено класичну теорію диференціальної земельної ренти, розроблено концепцію абсолютної земельної ренти, проаналізовано її генезис, джерела і механізм формування та розподілу; (3) становленням та розвитком неокласичної теорії ренти в працях У.Джевонса, К.Менгера, А.Маршалла, Дж.Б.Кларка, П.Самуельсона та ін., які обґрунтували концепції "економічної ренти" та

"квазіренти", застосувавши маржинальний підхід до дослідження рентних відносин, пов'язаних з отриманням наддоходів від різних факторів виробництва; (4) започаткуванням та розвитком інституційної теорії ренти, прибічниками якої (Б.Бенсон, Дж.Б'юкенен, Е.Крюгер, Г.Таллок, Р.Толісон та ін.) розширили коло суб'єктів рентних відносин та видів ренти, розробили концепцію "пошуку ренти", дослідили рентоорієнтовану поведінку економічних агентів та феномен "рентної економіки".

У кінці XX – на початку XXI ст. проблематика рентних відносин залишається в полі зору багатьох зарубіжних дослідників, зокрема В.Автономова, О.Йонга, Д.Ергіна, А.Заостровцева, К.Кордоньє, А.Латкова, Р.Лема, А.Ложнікової, В.Мещерова, Р.Нуреева, А.Олейника, Р.Оті, М.Росса, А.Уорнера, Х.Хотеллінга та інших. Значний внесок у розвиток теорії ренти, дослідження актуальних проблем виробництва та привласнення рентних доходів, державного регулювання цих процесів у трансформаційних економіках внесли українські вчені С.Архієреєв, В.Базилевич, Т.Гайдай, А.Гриценко, А.Даниленко, В.Дементьєв, О.Носова, О.Пасхавер, П.Саблук та інші. Однак, незважаючи на наявність багатьох публікацій, присвячених дослідженню окремих видів рентних доходів, специфіки рентної економіки та рентоорієнтованої поведінки економічних суб'єктів, недостатньо розробленим залишається комплексний аналіз складної та різномірневої системи рентних відносин у сучасній ринковій економіці, виявлення їхніх специфічних ознак та особливостей з метою теоретичного обґрунтування стратегічних пріоритетів державного регулювання рентних відносин в Україні. Відтак **метою пропонованого дослідження** є висвітлення структури та характерних ознак системи сучасних рентних відносин та розробка на цій основі практичних рекомендацій щодо вдосконалення рентної політики в національній економіці.

Методологія дослідження. Аналіз сутності, структурних складових та специфіки сучасних рентних відносин базується на методологічних принципах системного підходу та здобутках нової інституційної теорії, зокрема теоріях прав власності, рентної економіки та рентоорієнтованої поведінки суб'єктів господарювання.

Результати. Сучасні рентні відносини є складною системою взаємодій між суб'єктами ринкової економіки з приводу формування, розподілу (перерозподілу) та використання (привласнення) рентних ресурсів і доходів у межах діючої системи права, традицій і сформованих соціально-економічних пріоритетів. У широкому контексті вони постають як сукупність економічних, правових та психологічних (економічних та позаекономічних) відносин між учасниками угод щодо формування та використання рентних ресурсів та доходів. Узагальнення творів вітчизняних та зарубіжних

дослідників дозволяє виокремити такі специфічні ознаки сучасних рентних відносин:

1. *Системність, складноструктурованість, вихід за межі традиційних рентних сфер та галузей.* Сучасна система рентних відносин містить такі складові (рис.1):

- відносини щодо відтворення *природної ренти* (земельної, гірничої, водної, лісової, рекреаційно-туристичної тощо), пов'язані з використанням обмежених та різноякісних (диференційованих) природних ресурсів. Виробництво і привласнення зазначених надходів пов'язане з неоднорідністю та нееластичністю пропозиції природних ресурсів, інституціоналізацією контролю доступу до них на основі специфікації відповідних прав власності;

- відносини щодо відтворення *економічної ренти* (фінансової, інтелектуальної, інформаційної, технологічної, управлінсько-організаційної тощо), пов'язані з використанням економічних ресурсів, зокрема тих, що продукують тимчасовий рентний дохід, який зникає в процесі розгортання конкуренції. Йдеться про монопольний (ринково-кон'юнктурний) дохід, джерелом якого є людський інтелект, знання та досвід, втілені в новій техніці, технологіях, способах організації та управління виробництвом і збутом продукції, фінансово-кредитній діяльності тощо.

Яскравим прикладом такого доходу є так звана "шумпертівська рента", яка виникає в період монопольного використання підприємцями нових виробничих комбінацій. При цьому постіндустріальні зрушення, пов'язані з розвитком секторів "нової економіки" породжують тенденцію до абсолютного та відносного зростання технологічної, інформаційної та фінансової ренти в структурі сучасних рентних доходів розвинених країн світу;

- відносини щодо відтворення *інституційної ренти* (статусно-адміністративної, бюрократичної, політичної тощо), передумовами формування якої є монополізація владного ресурсу та інституційна неповнота розвитку ринкових відносин. Зазначений наддохід привласнюється агентами ринкової економіки в результаті монополізації та приватизації посадових функцій та використання свого соціального статусу. Наприклад, адміністративна рента є загальним (таким, що поширюється на всі сфери та рівні державного управління), стійким надходом, який можуть отримувати державні службовці внаслідок того, що "вхід" у відповідну галузь жорстко регламентується законодавчими актами і охороняється апаратом насильства, що знаходиться у розпорядженні держави [1, с.32].

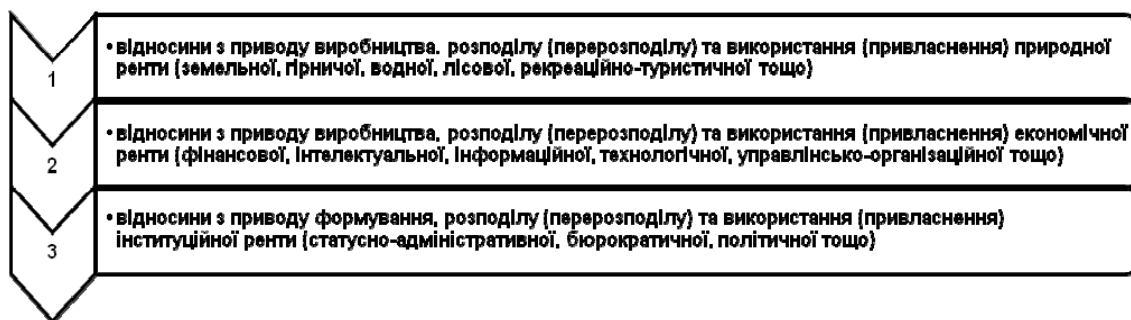

Рис. 1. Структура рентних відносин у сучасній ринковій економіці*

*Джерело: розроблено автором

2. *Багаторівневість, охоплення всіх стадій відтворювального процесу.* Сучасні рентні відносини пронизують сфери виробництва, розподілу, обміну та споживання суспільного продукту та реалізуються на мікро-, мезо-, макро- та мегарівні економіки. Так, інтенсифікація світових інтеграційних процесів підвищує роль та значення регіональної ренти, що виникає в процесі реалізації конкурентних переваг окремих регіонів, зумовлених їхніми природними, історичними та культурними особливостями, а також функціонуванням підприємств, які виробляють продукцію певної (обмеженої) номенклатури, що користується попитом на територіях інших регіонів (країн). Глобалізація господарської життєдіяльності людства формує об'єктивні передумови для виникнення та привласнення світової (глобальної) ренти, а саме: особливого виду наддоходу, що виникає внаслідок специфіки ціноутворення на світових ринках (зокрема, виникнення розриву між світовими та внутрішніми цінами на певні види товарів і послуг) і перерозподіляється між країнами-експортерами з урахуванням регулюючих дій держави у зовнішньоекономічній сфері. На думку сучасних дослідників, фінансові передумови економічного зростання високорозвинених країн за умов глобалізації формуються шляхом привласнення ними технологічної квазіренти в умовах нееквівалентного обміну з менш розвиненими країнами. Водночас глобальна фінансово-економічна криза привернула увагу дослідників до проблем продукування та привласнення

глобальної фінансової ренти, яку отримують емітенти похідних фінансових інструментів, що займають монополію становище на глобальних ринках.

3. *Залежність від інституційних засад реалізації прав власності на рентопродукуючі ресурси.* Сучасні рентні відносини постають як складна система взаємодій агентів ринкової економіки, пов'язана з привласненням особливих форм доходів від реалізації виключних прав власності на рентні ресурси [2, с. 158]. Важливою передумовою їхнього ефективного функціонування є контроль доступу до цих ресурсів на основі чітко специфікованих та захищених прав власності. "Природа народжує і вирощує звірів, рибу, худобу, змушує корів давати молоко, курей відкладати яйця, дерева нарощувати деревину і приносити плоди, насіння проростати, – зазначав відомий австрійський дослідник Л. Мізес. – Той, хто володіє правом привласнювати це відновлюване багатство, володіє постійним доходом" [3, с.489].

4. *Стимулювання рентоорієнтованої поведінки економічних суб'єктів,* що впливає на ефективність конкурентних відносин. Як уже зазначалося, поле взаємодії суб'єктів господарювання в сучасній ринковій економіці визначається інституційними межами, заданими сформованими правилами гри та ієрархічними структурами [4]. Об'єктивним наслідком обмеження доступу до таких взаємодій є виникнення монополії і близьких до неї ринкових структур. При цьому наслідки монополізації ринків не зводяться до отримання

монопольного прибутку, який виникає внаслідок того, що монополіст встановлює ціну, яка перевищує граничні витрати, та захоплює частину надлишку споживача. Справа в тім, що отримувана монополістом рента часто використовується на непродуктивні цілі, а саме: посилення його позицій на ринку та створення умов для привласнення нової ренти [5, с. 142]. Внаслідок цього частина природної та економічної ренти трансформується в інституційну, що в свою чергу, розширює можливості рентоорієнтованої поведінки та непродуктивної діяльності економічних суб'єктів.

На думку Дж. Б'юкенена, нині процес пошуку ренти відбувається як у горизонтальному, так і в вертикальному розрізах, породжуючи такі три рівні конкуренції за її привласнення: (1) між виробниками, які інвестують кошти в придбання для себе пільгових умов діяльності; (2) між чиновниками та політиками в органах державної влади і управління; (3) між одержувачами державних субсидій, дотацій, кредитів тощо [6, с.23]. При цьому пошук ренти може мати активний характер, пов'язаний із захопленням привілейованого становища та зменшенням конкуренції через систему незаконно отриманих переваг або бути пасивним, реалізуючись в

сформованій державою системі норм та регламентацій [7, с.98; 8, с.2]. Об'єктивною передумовою збільшення масштабів рентоорієнтованої поведінки в сучасній ринковій економіці є зростаюча віддача технології пошуку ренти, а саме: (1) для вилучення ренти зазвичай необхідні лише фіксовані початкові витрати, водночас наступне її безпосереднє привласнення не пов'язане із значними затратами; (2) успішні інвестиції певного суб'єкта в пошук ренти спонукають його конкурентів до аналогічних витрат; (3) збільшення кількості пошукачів ренти зменшує ймовірність їхнього покарання за цю діяльність, що стимулює інвестиції в пошук ренти тих, хто раніше цим не займався, побоюючись покарання [8, с.224]. При цьому емпіричні спроби кількісної оцінки суспільних втрат від рентоорієнтованої поведінки економічних суб'єктів засвідчили, що їхні масштаби в різних країнах є неоднаковими і залежать від сформованого в них інституційного середовища [11]. Аналіз таких втрат, здійснений Д. Демірбасом на прикладі 20 країн світу, засвідчив, що обсяги "пошуку ренти" і збитків від маніпуляцій з бюджетними коштами в розвинених країнах втричі менші, ніж у країнах, що розвиваються (табл.1).

Таблиця 1. Середні показники "пошуку ренти" та втрат суспільного добробуту, на прикладі 20 країн світу, 1974-1994 рр.

Країни	Середнє значення, %		Стандартне відхилення, %	
	Рента	Втрати	Рента	Втрати
Розвинені країни	2,73	0,89	0,84	0,48
Країни, що розвиваються	7,71	2,46	2,34	1,34

Джерело: [12].

Таким чином, об'єктивні процеси сучасного соціально-економічного розвитку стимулюють рентоорієнтовану поведінку економічних агентів, пов'язану з конкуренцією за володіння та контроль над обмеженими ресурсами. Важливо взяти до уваги, що така поведінка може мати продуктивний характер. Зокрема, отримувачі інтелектуальної ренти, розуміючи тимчасовість свого домінуючого становища, зацікавлені у подальших інноваціях та реалізації нових виробничих комбінацій. Внаслідок цього запускається ендегенний механізм самовідтворення інтелектуальної ренти та активізації інноваційної діяльності. При цьому цивілізовані рентні відносини підвищують ефективність взаємодій суб'єктів інноваційного циклу, а рентні доходи постають надійним інструментом захисту їхніх прав, стимулів та винагороди в умовах всеосягної інтелектуалізації економіки [9, 10].

Висновки та дискусія. Усвідомлення складності, багаторівневості, інституційних засад розвитку та важливої ролі рентних відносин у сучасній ринковій економіці дозволяє відійти від вузького природно-ресурсного трактування ренти. В цьому контексті одним з пріоритетів посткризової модернізації економіки України повинна стати активна діяльність української держави в напрямі трансформації сучасного фрагментарного регулювання рентних відносин в комплексну рентну політику, спрямовану на недопущення контрпродуктивної та стимулювання продуктивної рентоорієнтованої поведінки економічних суб'єктів. Йдеться про вдосконалення системи оподаткування надприбутків з урахуванням специфічних джерел та умов формування природної та економічної ренти; урегулювання новітніх видів рентних доходів, зокрема забезпечення комерціалізації, охорони та захисту прав інтелектуальної власності, державної підтримки розвитку науки та освіти, стимулювання нагромадження людського та інтелектуального капіталів; удосконалення методів обліку рентних ресурсів та

обчислення рентних доходів; інституціоналізації форм привласнення і вилучення ренти шляхом забезпечення чіткої специфікації прав власності, зниження ступеня персоналізованості контрактних відносин та утвердження однакових "правил гри" для всіх учасників ринку, безвідносно до місця їхньої реєстрації та сфери діяльності; зменшення обсягів контрпродуктивних рентних доходів шляхом дебіюрократизації економіки, розробки спрощених і "прозорих" процедур виконання чиновниками адміністративних функцій та запровадження дієвої системи контролю за їхньою діяльністю.

У цьому контексті важливого значення набуває вирішення дискусійних проблем теоретичного обґрунтування та практичної реалізації механізму державного регулювання процесів відтворення сучасних рентних відносин як складної структури, що охоплює моніторинг джерел та умов формування природної, економічної та інституційної ренти, облік традиційних та новітніх видів рентних ресурсів і доходів, унормування виробництва, привласнення і вилучення різних видів ренти, обмеження неефективного та стимулювання їхнього ефективного використання з метою підвищення конкурентоспроможності національної економіки та підвищення добробуту населення України.

Список використаних джерел

1. Дементьев В.В. Экономика как система власти: [монография] / В.В. Дементьев; науч. ред. А.Г. Семенов. – Донецк: Каштан, 2003. – 404 с.
2. Сагитова А.Ф. Особенности рентных отношений на современном историческом этапе / А.Ф. Сагитова // Вестник Челябинского государственного университета. Экономика. – 2013. – № 15 (306). Вып. 41. – С. 158-162.
3. Мизес, Людвиг фон. Человеческая деятельность: трактат по экономической теории / Л. фон Мизес; пер. с 3-го испр. англ. изд. А.В. Куряева. – Челябинск: Социум, 2005. – 878 с.
4. Ценности, координация и рациональность: экономика соглашений или эпоха сближения экономических, социальных и политических наук / [Л.Тевено, Ф.Эймар-Дюверне, О.Фавро и др.] // Институциональная экономика: учебник; под ред. А.Олейника. – М.: Инфра-М, 2005. – С. 76-112.

5. Таллок Г. Общественные блага, перераспределение и поиск ренты. – М.: Институт Гайдара, 2011. – 221 с.
6. Бьюкенен Дж. Извлечение ренты и извлечение прибыли // Политическая рента в рыночной и переходной экономике; отв. ред. А.П.Аукционек, Е.В.Белянова. – М.: ИМЭМО РАН, 1995. – С. 22-24.
7. Волошенко В.В., Литвиненко Н.И. Рентоориентированное поведение как норма в современной экономике Украины / В.В. Волошенко, Н.И. Литвиненко // Научные труды ДонНТУ. Серия: экономическая. – 2009. – Выпуск 37-1. – С. 98-102.
8. Ткач О.П. Институт рентоориентированного поведения в контексте хозяйственной деятельности российских корпоративных структур / О.П.Ткач // Вестник Саратовского государственного социально-экономического университета. – 2012. – №1(40). – С.223-227.
9. Акерман Е.Н., Бурец Ю.С. Интеллектуальная рента как источник и результат инновационного развития / Е.Н. Акерман, Ю.С. Бурец //

- Вестник Томского государственного университета. – 2013. – №374. – С. 134-136.
10. Базилевич В.Д., Ільїн В.В.Інтелектуальна власність: креативи метафізичного пошуку: монографія / В.Д. Базилевич, В.В. Ільїн. – К.: Знання, 2008. – 608 с.
11. Mwangi S. Kimenyi, John M. Mbaku. Rent-seeking and institutional stability in developing countries / Kimenyi Mwangi S., Mbaku John M. // Public Choice. – Vol. 77, № 2. – P. 385-405. <http://dx.doi.org/10.1007/bf01047877>
12. Demirbas D. Rent-seeking in developed and developing countries: cross section and time series studies /D.Demirbas[Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.researchgate.net/publication/5162909_Rent-Seeking_in_Developed_and_Developing_Countries_Cross_Section_and_Time_Series_Studies

Надійшла до редколегії 07.10.15

А. Гражевская, асп.
Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко, Киев, Украина

СТРУКТУРА И ХАРАКТЕРНЫЕ ПРИЗНАКИ СИСТЕМЫ СОВРЕМЕННЫХ РЕНТНЫХ ОТНОШЕНИЙ

Освещены характерные признаки системы современных рентных отношений, а именно: сложноструктурированность, многоуровневость, зависимость от институциональных основ реализации прав собственности на рентные ресурсы, стимулирующее влияние на рентоориентированное поведение экономических субъектов и т.д. Обоснованы практические рекомендации по совершенствованию рентной политики в Украине с учетом специфики современных рентных отношений.

Ключевые слова: рентные отношения, природная рента, экономическая рента, институциональная рента, рентная экономика, рентоориентированное поведение.

A. Grazhevska, PhD student
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

STRUCTURE AND CHARACTERISTIC FEATURES OF THE SYSTEM OF MODERN RENT RELATIONS

The article investigates characteristic features of the system of modern rent relations. At the beginning of the article the author reveals structure of such relations associated with reproduction of natural, economic and institutional rent. Much attention is paid to the analysis of complex levels of rent relations, their functioning on micro-, meso-, macro- and global levels. While considering the achievements of representatives of institutionalism, the author interprets the modern rent relations as a complex system of interactions between agents in a market economy. The agents appropriate rental income through implementation of exclusive ownership rights to various goods and resources. The author points out that the objective processes of contemporary social and economic development create the mechanism of expanded reproduction of rental economy and encourage rent-seeking behavior of economic agents. Such behavior might have productive nature when the recipients of intellectual rent, who understand the temporality of their dominant position, show interest in further innovation.

In conclusion, the author substantiates practical recommendations for improving the state regulation of rent relations in Ukraine. The main direction of improvement of such regulation should be implementation of the systematic rent policy, designed to limit counterproductive and encourage productive rent-seeking behavior of economic actors.

Keywords: rent relations, natural rent, economic rent, institutional rent, rent economy, rent-seeking.

Bulletin of Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine. Economics, 2015; 11(176): 16-26

УДК 339.13.017

JEL: C43, F16, F23, F60, L30, L60

DOI: <http://dx.doi.org/10.17721/1728-2667.2015/176-11/3>

Н. Ковтун, д-р екон. наук, проф.,

А. Ігнатюк, д-р екон. наук, проф.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ

КІЛЬКІСНИЙ ВИМІР ТА ОЦІНКА НАСЛІДКІВ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ КОМПАНІЙ ТА РИНКІВ

У статті на основі удосконалення авторської методики оцінювання рівня глобалізації визначені закономірностей посилення глобалізаційних процесів на рівні компаній та ринків, а також оцінено і проаналізовано вплив рівня глобалізації компанії на ефективність її діяльності.

Ключові слова: глобальна компанія, глобальний ринок, індекс глобалізації компанії, індекс глобалізації ринку, багатомірною середня, стандартизація.

Постановка проблеми. Глобалізація є головним мегатрендом сучасного економічного розвитку [1]. Вона супроводжується складним переплетінням структурної взаємозалежності національних господарських комплексів, зростанням транскордонних переміщень товарів, послуг, капіталів, інтенсивним обміном інформацією, технологіями тощо [2].

Для формування глобальної стратегії конкурентної поведінки фірм, підвищення їх конкурентоспроможності, фінансового рівня важливим є оцінка масштабу залучення компанії у глобальні відносини, рівня глобалізації ринків, на яких працюють компанії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Одним із перших проаналізував економічну глобалізацію як суто ринковий феномен Т. Левітт (1983) [3]. Відмінності між мультинаціональною та глобальною конкуренцією впе-

рше були описані у роботі Т. Хоута, М.Портера, Е.Раддена (1982) [4]. Найбільш широко надав характеристику глобальним ринкам та напрямкам підвищення конкурентоспроможності національних економік в умовах глобалізації М. Портер (1980, 1986, 1990, 1998) [5-8]. Сутність глобальних конкурентних стратегій компанії та їх відмінності від мультинаціональних показані у роботах М. Портера (1980) [8]; Дж.Іппа, П. Лоеуе, М.Іошіно (1988) [9]; Дж. Азеведо, Х. Бертренда (2004) [10]; А.Інкпена, К.Рамасвами (2006) [11], інших.

Проте у літературі немає глибокого визначення сутності глобального ринку та глобальної компанії, а також їх характеристик, які б дозволили оцінити масштаб залучення компанії у глобальні відносини, рівень глобалізації ринків, на яких працюють компанії. Розроблена ієрархічна система показників рівня глобалізації ринку